

HET VOORMALIG WESTVENSTER VAN DE BAVO

▣ Tekst: Koen Vermeij

▣ Afbeeldingen: auteur

▣ Beeldbewerking: Studio KV627

▣ Eerder verschenen in: De Bavokroniek

HET VOORMALIG WESTVENSTER VAN DE BAVO

VERROMPELEND! Dat was mijn eerste indruk bij het zien van de cartons van het voormalig westvenster van de Bavo [afb.1a, 1b]. Je staat daar met je neus op het ontwerp van het glas-in-loodraam dat Barend van Orley getekend heeft op stroken papier die zó lang zijn, dat ze in de zes meter hoge expositie ruimte niet anders dan gevouwen konden worden opgesteld. De cartons werden in 1880 ergens op de zolder van de Bavo ontdekt, waar ze, opgeborgen na gebruik door de glazenier, al een kleine 350 jaar lagen! Sindsdien is dit bijzondere kerkbezit ondergebracht in het Rijksmuseum.

In de loop van de tijd hebben weinigen het ontwerp van zo nabij gezien als de bezoekers van de expositie XXL in het Rijksmuseum in de zomer van 2022. Het was de moeite waard: rondom en doorheen de met inkt getekende afbeeldingen zie je eerdere potloodschetsen [afb.2]. De definitieve tekeningen werden met pasteltinten ondersteund. Die zijn niet bedoeld als uiteindelijke kleuren: de glazenier werkte met feller gekleurd glas. Een glas in de kerk van Gouda uit 1555 van Dirck Crabeth geeft daarvan mogelijk een indruk [afb.3].

DE VOORSTELLING

De bisschop die we daar zien knielen is George van Egmond (1504-1559). Achter hem staat de patroonheilige van het bisdom Utrecht, de heilige Martinus. We zien dat aan de bedelaar aan zijn voeten: een verwijzing naar de arme man die hij volgens de legende zijn halve mantel schonk. Joris van Egmond heeft dit raam aan de kerk van Gouda geschonken.

Eenzelfde geschenk kreeg de Haarlemse Bavokerk al in 1541 van dezelfde bisschop bij de voltooiing van de kerk. We treffen dan ook hier dezelfde scene: Joris voor zijn bidstoel, met achter zich Martinus [afb.4].

Wat doet de bisschop? Hij knielt in aanbidding voor de Heilige Drie-eenheid. God de Vader op een zetel toont zijn gekruisigde Zoon, terwijl hij in een zegenend gebaar wijst naar de Heilige Geest in de vorm van een duif. Dit is een in de middeleeuwen gebruikelijke voorstelling, bekend onder de naam 'Genadestoel'. Joris aanbidt knielend de Genadestoel en wil daarmee duidelijk maken dat ook hij, opperste herder van het bisdom, zich onderwerpt aan God, dit als voorbeeld en aansporing voor zijn kudde.

1a

1b

2

DE OPDRACHTGEVER EN DE KUNSTENAAR

Deze telg uit een adellijk geslacht werd in 1532 tot abt van het klooster van St.-Amand (nabij Doornik) gewijd. Twee jaar later werd hij benoemd tot bisschop van Utrecht. Joris werd door zijn voorbeeldige levenswandel, godsvrucht en bijzondere geleerdheid algemeen geacht en bemind. Zijn lijfspreuk - die ook in het raam wordt weergegeven - was Pietatem Exerce (beoefen de godsvrucht)[afb.5]. De notie van ijdelheid die het zichzelf laten afbeelden kan aankleven, lijkt me niet op hem van toepassing. Hij vertoefde vaak en graag in St.-Amand, en liet het dagelijks bestuur en de bisschoppelijke bediening van zijn bisdom liefst over aan wijbisschoppen, waarvan er trouwens één in 1559 gepromoveerd zou worden tot eerste bisschop van het nieuw-opgerichte bisdom Haarlem: Nicolaas van Nieuwland.

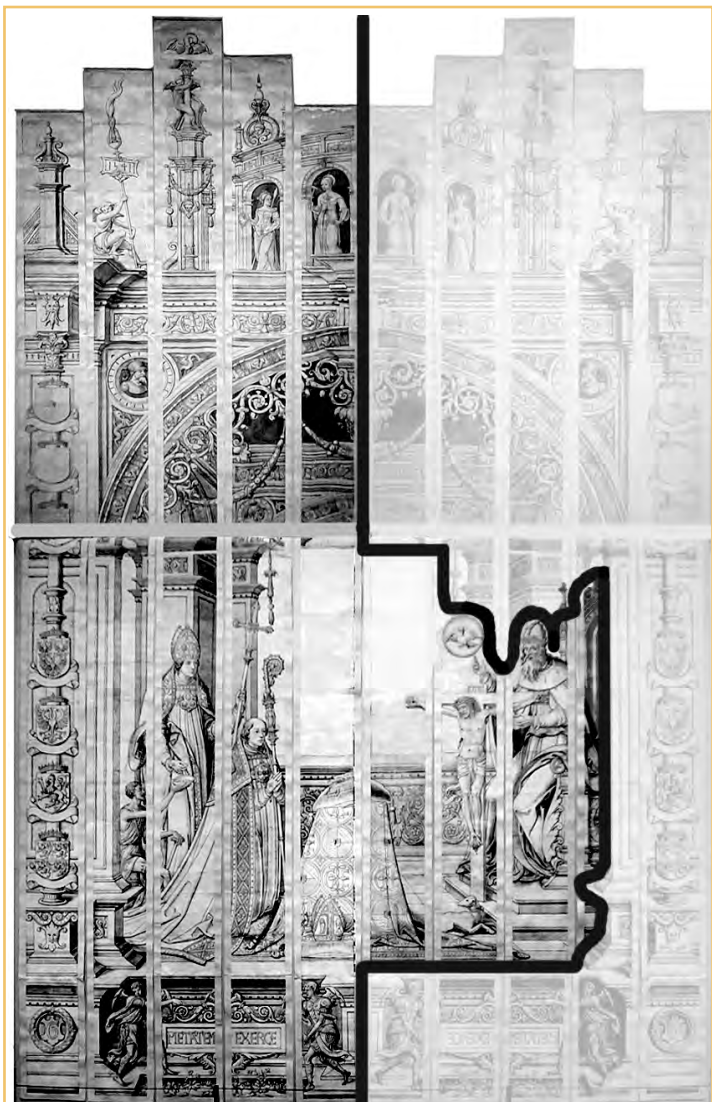
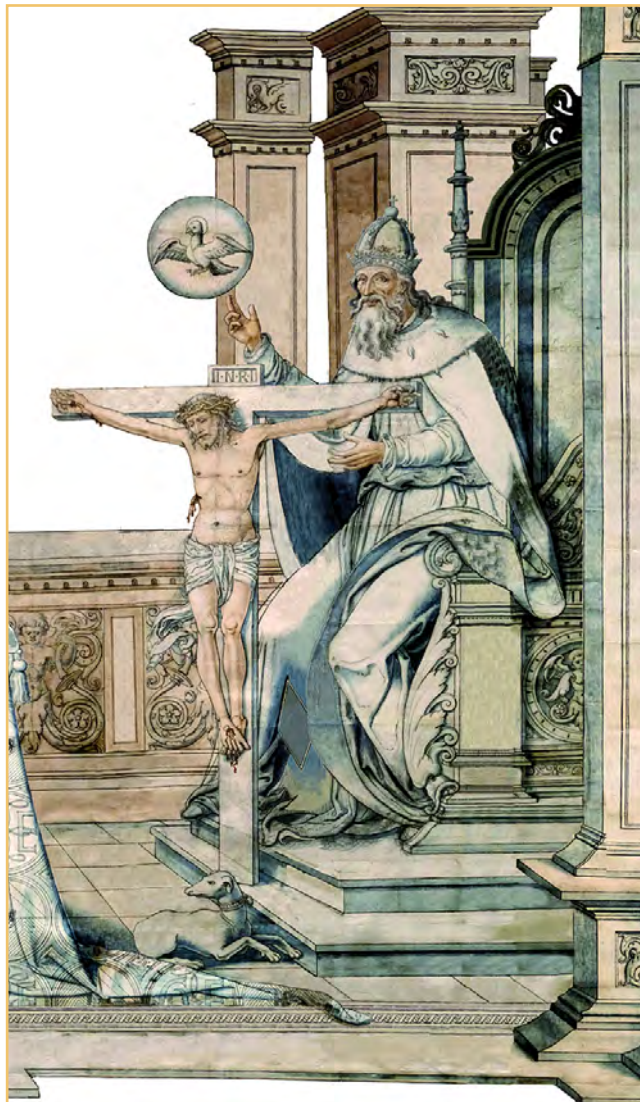
Bisschop Joris verleende de opdracht tot het ontwerpen van het venster aan Barend van Orley (ca 1490-1541). Deze uit Brussel afkomstige schilder was een succesvol kunstenaar, die gedurende zijn leven gaandeweg ging werken in de stijl van de Italiaanse renaissance. Vanaf 1518 tot aan zijn dood was hij hofschilder van

Margaretha van Oostenrijk en Maria van Hongarije. In zijn latere leven ontwierp hij vooral tapijten en glas-in-loodvensters (Brussel, Mechelen). Het venster voor Haarlem, op het glas gedateerd 1541 [afb.6], kan zijn laatste of een van zijn laatste werken geweest zijn.

ENKELE DETAILS

In eerste instantie dacht ik dat de cartons niet compleet aanwezig waren [afb.1], tot ik ontdekte dat het venster, op de centrale afbeelding na, symmetrisch is. De cartons voor de linkerhelft werden in spiegelbeeld gebruikt voor de rechterhelft. Alleen de wapens op de meest rechtste zuil moesten aangepast, en de tweede tekst *Pietatem Exerce* moest niet in spiegelbeeld weergegeven worden. Een indruk van de netto benodigde cartons geeft afbeelding [7]. Ook de centrale voorstelling is door Orley heel vernuftig vormgegeven: het heeft eveneens een symmetrische opbouw die zich daardoor voegt naar de spiegelbeeldige verwerking van de cartons. Zo bevindt de kop van Martinus links zich vrijwel op dezelfde plaats als de kop van God de Vader rechts.

Zoals al vermeld zijn de pentekeningen zeer gedetailleerd. Zelfs zodanig dat je je kunt afvragen of deze, eenmaal op het glas overgebracht, hoog in de kerk nog wel te zien geweest zullen zijn.

§ In de krul van de bisschopsstaf van Joris zien we de ons bekende pelikaan, drie jongen voedend met zijn bloed [afb.8]. Deze voorstelling komt een tweede maal voor helemaal bovenin het raam. [afb.9].

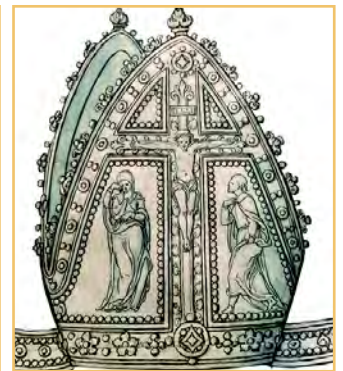
§ Het naar ons toegewende beeldje onder de krul stelt een 'Salvator mundi' voor: God de Vader die met de rechterhand een zegenend gebaar maakt, in de linker de aardbol [afb.10].

§ Joris' mijter toont Maria en Johannes aan de voet van het kruis [afb.11].

§ Tussen de menskant en de godskant van de afbeelding ligt een hondje. Wat doet een hondje bij zo'n groots gebeuren? Het symboliseert de (gezien zijn plaats - hopelijk wederzijdse) trouw [afb.12].

Het zijn slechts enkele details die binnen het beperkte kader van deze beknopte beschouwing getoond kunnen worden: Barend van Orley heeft een tekening gemaakt van ca 80 m2 waar je nooit op uitgekeken zult raken.

8
9
10

11

12

NASCHRIFT

Het venster is bij het uitnemen in 1735 verloren gegaan, hoewel het met de nodige voorzichtigheid uitgenomen zou zijn. Ware het bewaard gebleven, dan zouden we nog wél de architectonische omgeving inclusief wapenzuilen aangetroffen hebben, maar niet meer de (gehele) centrale afbeelding van Orley. Na de overgang naar het protestantisme is deze gedeeltelijk of geheel vervangen.

Koen Vermeij, oktober 2022, juli 2023

Bronnen

'Damiate en de St.-Bavo', Jaap van Moolenbroek, in Het Grote Bavoboek, Zwolle 2021

'George van Egmond', Gisbert Brom, in Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 3, 1914

Diverse lemma's in Wikipedia